

*М.І. Худокормова (Університет банківської справи
Національного банку України, м. Київ, Україна)*

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКУ КЛІЄНТА ПРИ ВИКОРИСТАННІ НИМ ПОСЛУГ БАНКУ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ДОХОДІВ

У статті викладено результати досліджень методології оцінювання ризику клієнта при використанні ним послуг банку для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та його компонент. Запропоновано методологію оцінювання ризику клієнта з використанням коефіцієнта значущості компонент ризику клієнта, а саме коефіцієнтів значущості ризику послуги, ризику за типом клієнта та географічного ризику.

Ключові слова: легалізація, відмивання грошей, ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ризик клієнта, критерії оцінки ризику клієнта.

Форм. 10. Табл. 3. Літ. 11.

*М.И. Худокормова (Университет банковского дела
Национального банка Украины, г. Киев, Украина)*

МЕТОДИКА ОЦЕНКИ РИСКА КЛИЕНТА ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИМ УСЛУГ БАНКА ДЛЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ КРИМИНАЛЬНЫХ ДОХОДОВ

В статье изложены результаты исследований методологии оценки риска клиента при использовании им услуг банка для легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, или финансирования терроризма и его компонент. Предложена методология оценки риска клиента с использованием коэффициента значимости компонент риска клиента, а именно коэффициентов значимости риска услуги, риска по типу клиента и географического риска.

Ключевые слова: легализация; отмывание денег; риски легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, или финансирования терроризма; риск клиента; критерии оценки риска клиента.

*M.I. Khudokormova (University of Banking of the
National Bank of Ukraine, Kyiv, Ukraine)*

METHODOLOGY OF ASSESSING RISK OF A CLIENT USING BANK'S SERVICES FOR MONEY LAUNDERING

The article presents the results of the research on the methodology of the risk assessment of a client using a bank's services for money laundering or terrorism financing along with the components of such risk. A methodology is offered for the assessment of risks of a client with application of client's risk components ratio, namely the coefficients of service risk, of risk by the type of a client and geographic risk.

Keywords: legalization; money laundering; risks in legalization (laundering) of the profits gained illegally; client's risk; criteria for client risk assessment.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28 листопада 2002 р. №249-IV зі змінами (далі – Базовий закон), *суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язан-*

ний здійснювати управління ризиками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, з урахуванням результатів ідентифікації та вивчення фінансової діяльності клієнта, послуг, що надаються клієнту, аналізу операцій, проведених ним, та їх відповідності фінансовому стану і змісту діяльності клієнта [1]. Згідно з п. 1.2. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України від №189 зі змінами, *ризик легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму* – сукупність ризиків клієнтів банку (які складаються з таких компонентів: ризик за типом клієнта, ризик послуг і географічного ризику) та ризику використання послуг банку для легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму [4].

Оцінка ризиків, відповідно до Базового закону, здійснюється за відповідними критеріями, визначеними наказом Державної служби фінансового моніторингу України від 3 серпня 2010 р. №126 «Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму» [3]. Згідно з наказом, у разі, якщо клієнту притаманний хоча б один з критеріїв ризику, то рівень ризику такого клієнта не може визначатися як «низький». При цьому не визначено, яку важливість має кожний з цих критеріїв для більш точної оцінки ризику клієнта з урахуванням компонентів ризику.

Тому досить актуальною є розробка та впровадження методології, що дасть змогу оцінити вагомість кожного з критеріїв ризику клієнта.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання оцінки ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як О.І. Барановський [5], В.К. Гілмор [9], О.С. Дмитрова [7], С.О. Дмитров [8], М. Леві [10], П. Реутер [10], Дж.М. Сміт [11]. Однак, незважаючи на суттєві результати, отримані вищеозначеними вченими, станом на сьогодні недостатньо розробленими залишаються питання оцінки ризиків клієнта банку на підставі критеріїв оцінювання ризиків, затвердженими Державною службою фінансового моніторингу України.

Метою дослідження є розроблення методології оцінювання ризиків за типом клієнта банку щодо використання ним банку з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з урахуванням критеріїв ризиків, затверджених Державною службою фінансового моніторингу України.

Основні результати дослідження. Для ефективного та достовірного оцінювання ризику клієнта необхідно розробити методологію, що побудована з використанням коефіцієнта значущості компонент ризику клієнта, а саме коефіцієнтів значущості ризику послуги, ризику за типом клієнта та географічного ризику.

В даній статті представлена методологія оцінювання ризику за типом клієнта з використанням коефіцієнтів значущості ризику. Згідно з методологією, розрахунок ризику за типом клієнта здійснюється за такою формулою:

$$R_c = \sum_{n=1}^{13} K_{io} \times R, \quad (1)$$

де R_c – ризик за типом клієнта; K_{jo} – коефіцієнт значущості критеріїв ризику за типом клієнта; R – кількість ризику за типом клієнта.

Для розрахунку коефіцієнтів значущості ризику за типом клієнта використана методика SEER (System for Evolutions and Review) [6]. Даний метод полягає в обробці інформації, отриманої шляхом опитування експертів. Використання експертів як джерел інформації про майбутній розвиток досліджуваного об'єкта (в даному випадку ризиків), ґрунтується на гіпотезі наявності хоча б у частини провідних спеціалістів банківської сфери глибоких і достатніх знань про шляхи розв'язання досліджуваних проблем на основі методології прогнозування «форсайт» з використанням анкетного опитування.

Для оцінювання ризику за типом клієнта використані критерії, визначені Державною службою фінансового моніторингу України (критерії №1–11), та власні критерії, оцінені з урахуванням коефіцієнтів значущості кожного критерію (критерії №12–13):

1. Щодо клієнта існують сумніви у достовірності поданих ним документів або раніше наданих ідентифікаційних даних.

2. Клієнт надає неправдиві ідентифікаційні дані.

3. Клієнт не надає суб'єкту первинного фінансового моніторингу відомостей, передбачених законодавством і відповідними внутрішніми документами суб'єкта.

4. Клієнт не відповідає вимогам рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків і перестраховиків-нерезидентів, що встановлюються Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (яка наразі ліквідується), після закінчення процедури ліквідації – Національною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України [2].

5. Клієнт є неприбутковою або благодійною організацією (крім благодійних організацій, що діють під егідою міжнародних організацій).

6. Клієнт надає послуги з обміну валют та/або переказу грошових коштів (крім банківських установ).

7. Клієнт є суб'єктом господарювання, що проводить лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино.

8. Клієнт має структуру, яка ускладнює процес ідентифікації справжнього власника чи вигодоодержувача.

9. Клієнт є акціонерним товариством, яке здійснило випуск акцій на пред'явника.

10. Клієнт є іноземним підприємством, контроль та керівництво яким здійснюється за довіреністю.

11. Клієнт є підприємством, про яке з надійних джерел відомо, що воно не знаходиться за місцем державної реєстрації, не надає передбачену законодавством звітність і вартість його чистих активів є меншою від статутного капіталу.

12. Власниками клієнта є особи, які є публічними діячами або пов'язаними з ними особами.

13. Кількість працівників підприємства (включаючи договори підряду) не перевищує одну особу.

З метою визначення критеріїв важливості кожного показника використовуємо методику оцінювання порівняльної важливості окремих чинників (параметрів). Для цього було здійснено опитування експертів з приводу відносної важливості чинників (параметрів, напрямків) шляхом присвоєння їм певної кількості балів у межах від 1 до 10. При обробці матеріалів дослідження експертної оцінки відносної ваги окремих чинників на рівні з балами використовуються ранги. За даними матриці балів здійснюється ранжування чинників, результати якого зазначені в матриці рангів. На основі матриці рангів визначається стандартизований ранг. Оцінювання показників стандартизованого рангу наведена в табл. 1.

Таблиця 1. Матриця рангів критеріїв оцінки ризику за типом клієнта, авторське складання

Показник	Критерій												
	1	2	3	7	9	5	11	4	13	12	6	8	10
Балова оцінка	100	100	90	90	80	70	70	60	50	40	30	20	10
Займає місце	1-2	1-2	3-4	3-4	5	6-7	6-7	8	9	10	11	12	13
Стандартизований ранг	1,5	1,5	3,5	3,5	5	6,5	6,5	8	9	10	11	12	13

Для визначення коефіцієнтів значущості необхідно оцінити відносно значення критеріїв за результатами індивідуального нормування та показники порівняльної важливості критеріїв.

Оцінювання відносного значення критеріїв на основі індивідуального нормування здійснюється за формулою:

$$\left\{ \begin{array}{l} W_j = \frac{\sum_{i=1}^m W_{ij}}{\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m W_{ij}}, \\ W_{ij} = \frac{C_{ij}}{\sum_{j=1}^n C_{ij}} \end{array} \right. \quad (2)$$

де W_{ij} – вага (нормована оцінка), надана i -тим експертом j -му чиннику; W_j – загальна вага, надана експертами j -му чиннику; n – кількість чинників.

Беручи до уваги той факт, що сума відносних значень, поставлених кожним експертом усім чинникам, дорівнює 1, то $\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m W_{ij}$ дорівнює кількості експертів, які беруть участь в експертизі.

Для визначення коефіцієнтів значущості необхідно оцінити показники порівняльної важливості критеріїв за такими показниками:

1. Сума рангів.
2. Середній ранг.
3. Середнє значення в балах.
4. Частота максимально можливих оцінок.
5. Середня вага (нормована оцінка).
6. Коефіцієнт активності експертів.
7. Розмах.

Сума рангів, призначених експертами j -му чиннику, визначається за формулою:

$$S_j = \sum_{i=1}^m R_{ij}, \quad (3)$$

де R_{ij} – ранг оцінки вартості відносної ваги (в балах), наданої i -тим експертом j -му чиннику.

Сума рангів розраховується для всіх критеріїв і зростає вона в міру зниження відносної важливості досліджуваних критеріїв. Очевидно, що чим менша сума рангів, тим важливіший певний критерій.

Середній ранг для кожного критерію розраховується за формулою:

$$\bar{S}_j = \frac{\sum_{i=1}^m R_{ij}}{m} = \frac{S_j}{m}, \quad (4)$$

де R_{ij} – ранг оцінки вартості відносної ваги (в балах), наданої i -тим експертом j -му чиннику; m – кількість експертів.

При порівнянні відносної важливості різних критеріїв найбільш важливим слід вважати критерій, що характеризується найменшим значенням середньої величини рангу.

Водночас, із середніми рангами для кожного досліджуваного чинника розраховується середня величина в балах:

$$\bar{M}_j = \frac{\sum_{i=1}^m C_{ij}}{m_j}, \quad (5)$$

де C_{ij} – оцінка вартості відносної ваги (в балах), наданої i -тим експертом j -му чиннику; m_j – кількість експертів, що оцінили j -тий чинник.

Показник частоти максимально можливих оцінок розраховується за формулою:

$$K_{100j} = \frac{m_{100j}}{m_j}, \quad (6)$$

де m_{100j} – показник частоти максимально можливих оцінок (100 балів), отриманих кожним чинником; m_j – кількість експертів, які оцінили j -тий чинник.

Активність експертів за кожним напрямком обчислюється за допомогою коефіцієнта активності, який розраховується за формулою:

$$K_{aej} = \frac{m_j}{m}, \quad (7)$$

де m_j – кількість експертів, які оцінили j -тий чинник; m – загальна кількість експертів.

Беручи до уваги той факт, що оцінки, поставлені кожним експертом окремого критерію, як правило, різняться, необхідно обчислити розмах оцінок, який розраховується за формулою:

$$L_j = C_{j\max} - C_{j\min}, \quad (8)$$

де $C_{j\max}$ та $C_{j\min}$ – відповідно максимальна та мінімальна оцінки, поставлені експертом m_j -му чинники.

Результати оцінювання показників порівняльної важливості критеріїв наведено в табл. 2.

Таблиця 2. Оцінювання показників порівняльної важливості критеріїв, авторське складання

Показник	Сума рангів	Середній ранг	Середнє значення в балах	Частота максимально можливих оцінок	Середня вага (нормована оцінка)	Коефіцієнт активності експертів	Розмах	
Критерій	1	595,0	17,5	88,235	0,3236	0,029	1,000	30
	2	595,0	17,5	96,765	0,6765	0,032	1,000	10
	3	596,0	17,52	90,882	0,3530	0,030	1,000	30
	4	589,0	17,33	48,529	0,0000	0,016	1,000	50
	5	610,8	17,96	67,941	0,0000	0,023	1,000	30
	6	582,0	17,11	37,647	0,0000	0,013	1,000	30
	7	595,0	17,5	90,588	0,2353	0,030	1,000	20
	8	535,5	15,75	25,882	0,0000	0,009	1,000	30
	9	620,0	18,23	81,765	0,0000	0,027	1,000	20
	10	425,0	12,5	16,765	0,0000	0,006	1,000	20
	11	598,5	17,60	64,706	0,0000	0,022	1,000	50
	12	595,0	17,5	54,412	0,0000	0,018	1,000	40
	13	572,0	16,82	50,882	0,0000	0,017	1,000	50

Для оцінювання достовірності вибраної методології було здійснено оцінювання ступеня узгодженості думок експертів та їх кореляції, оскільки кінцевий висновок для прийняття рішення щодо важливості чинників можливий лише за умови певного рівня узгодженості думок експертів. Оцінювання ступеня узгодженості думок експертів здійснювалося за допомогою коефіцієнта конкордації Кендала.

Враховуючи той факт, що в матриці рангів наявні стандартизовані ранги, коефіцієнт конкордації розраховується за такою формулою:

$$\left\{ \begin{array}{l} K_{\text{кон}} = \frac{12 \sum_{j=1}^n d_j^2}{m^2(n^3 - n) - m \sum_{i=1}^m T_i} = 0,852 \\ d_j = S_j - \frac{\sum_{j=1}^n S_j}{n} \\ S_j = \sum_{i=1}^m R_{ij} \\ T_i = \sum_{l=1}^l (t_l^3 - t_l) \end{array} \right. , \quad (9)$$

де l – кількість груп зв'язаних рангів; t_l – кількість зв'язаних рангів у кожній групі.

Результати розрахунку компонентів коефіцієнта конкордації наведено в табл. 3.

Коефіцієнт конкордації змінюється в межах від 0 до 1. Чим більше значення має коефіцієнт конкордації, тим вищий ступінь узгодженості думок експертів.

Таблиця 3. Розрахунок компонентів коефіцієнта конкордації, авторське складання

Показник	Критерії												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
S_j	595,0	595,0	596,0	589,5	810,8	557,5	595,0	595,0	595,0	808,2	558,2	595,0	593,5
d_j	4,1	4,1	5,1	-1,4	19,9	-38,4	4,1	4,1	4,1	17,9	-34,7	4,1	2,8
d_j^2	16,87	16,87	25,87	1,94	395,99	1113,1	16,87	16,87	16,87	299,53	1203,81	16,87	6,09

Статистична істотність коефіцієнта конкордації перевірена за критерієм Пірсона:

$$\chi_p^2 = \frac{12 \sum_{j=1}^n d_j^2}{\left[mn(n+1) - \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^m T_i \right]} = 347,65. \quad (10)$$

Розрахункове значення χ_p^2 χ_t^2 для n – 1 ступенів свободи та довірчої ймовірності ($P = 0,95$ або $P = 0,99$). Для вищезначеного значення коефіцієнтам конкордації $n = 13 - 1$ ступенів свободи та $P = 0,95 - \chi_t^2$ χ_p^2 χ_t^2 $\chi_p^2 > \chi_t^2$, що свідчить про істотність коефіцієнта конкордації та підтверджує достовірність визначеної методології розрахунку коефіцієнтів значущості ризику за типом клієнта.

Висновки. Запропонований методичний підхід до оцінювання ризику за типом клієнта дозволяє об'єктивно оцінити кількість ризику з урахуванням коефіцієнта значущості ризику. Створена на визначеній методології система управління ризиками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, надасть змогу здійснювати ефективне управління банківською установою зазначеними ризиками та мінімізувати їх.

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28.11.2002 №249-IV зі змінами // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ Президента України від 23.11.2011 №1070/2011 // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про затвердження Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму: Наказ Державної служби фінансового моніторингу України від 3.08.2010 №126 // zakon1.rada.gov.ua.

4. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 №189 зі змінами // zakon1.rada.gov.ua.

5. Барановський О.І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. – Х.: Форт, 2003. – 472 с.

6. Грабовецький Б.Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання: Монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 171 с.

7. Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку: Монографія / О.С. Дмитрова, К.Г. Гончарова, О.В. Меренкова та ін.; За заг. ред. С.О.Дмитрова. – Суми: УАБС НБУ, 2010. – 264 с.

8. Моделювання оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму: Монографія / С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь; Під заг. ред. О.М. Бережного. – Суми, 2008. – 75 с.

9. Gilmor, W.C. (1995). Dirty money. The evolution of money laundering counter-measures. Strasbourg.

10. Levi, M., Reuter, P. (2006). Money Laundering. University of Chicago // www.puaf.umd.edu.

11. Smith, J.M. (2003). Money Laundering Struggle Enforces. Operational Risk, 1: 2–12.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2011.